

Orlando Figes

VORBIND ÎN ȘOAPȚĂ

VIATEA PRIVATĂ
ÎN RUSIA LUI STALIN

Traducere de Justina Bandol și Mihaela Negrilă

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Hărți</i>	14
<i>Arbore genealogici</i>	21
<i>Introducere</i>	27
1. Copiii Revoluției din Octombrie (1917-1928)	35
2. Marea Cotitură (1928-1932)	89
3. În căutarea fericirii (1932-1936)	141
4. Marea frică (1937-1938)	200
5. Rămășițe ale Terorii (1938-1941)	264
6. „Să m-aștepți” (1941-1945)	310
7. Staliniști obișnuiți (1945-1953)	366
8. Întoarcerea (1953-1956)	425
9. Amintirea (1956-2006)	470
<i>Postfață și mulțumiri</i>	515
<i>Permisii</i>	521
<i>Note</i>	523
<i>Surse</i>	563
<i>Index</i>	575

1

Copiii Revoluției din Octombrie (1917-1928)

1

În octombrie 1917, Elizaveta Drabkina și-a regăsit tatăl la Institutul Smolnii, pe atunci cartierul general al bolșevicilor, dar nu l-a recunoscut. Îl văzuse ultima oară la vârsta de cinci ani, chiar înainte ca el să dispară în ilegalitatea revoluționară. Doisprezece ani mai târziu, Elizaveta uitase cum arăta. Îl cunoștea doar după pseudonimul din partid. Ca secretară la Institutul Smolnii, îl știa bine pe „Serghei Gusev” din zecile de decrete pe care le semnase ca președinte al Comitetului Militar Revoluționar al Sovietului din Petrograd, organul însărcinat cu instaurarea legii și ordinii în capitală. Alergând pe nesfârșitele coridoare boltite ale institutului, unde soldații și Gărzile Roșii aflate în pauză râneau și fluierau după ea, Elizaveta împărtășise aceste decrete prin birourile improvizate ale noului guvern sovietic, aciuat în sălile de clasă ca niște barăci ale acestei foste școli pentru fetele de familie bună. Și totuși, atunci când le-a spus celorlalte secretare că semnatura lui „Gusev” aparținea tatălui ei plecat de multă vreme de acasă, nici una dintre ele nu a reacționat în vreun fel, nu a îndemnat-o să ia legătura cu el. În aceste cercuri, în care datoria fiecărui bolșevic era să-și subordoneze interesele personale cauzei comune, a da atenție vieții private în timp ce partidul era angajat în lupta hotărâtoare pentru eliberarea omenirii ar fi părut un gest de „filistinism”¹.

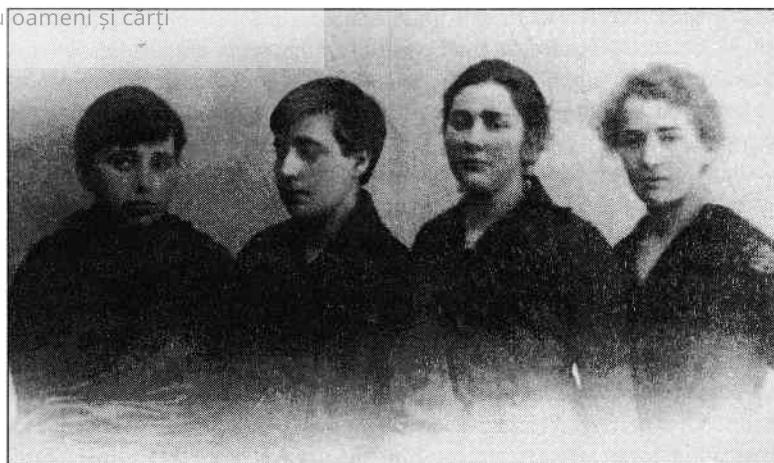
În cele din urmă, foamea a fost cea care a împins-o pe Elizaveta să se apropie de tatăl ei. Tocmai își terminase prânzul în cantina plină de fum de la subsol, când un bărbat mic de statură, dar chipeș și vânjos, purtând uniformă militară și pince-nez, a intrat în încăpere, urmat de un alai de lucrători ai partidului și de Găzii Roșii, și s-a așezat la masa lungă din mijloc, unde doi soldați serveau proletarilor flămânci supă de varză și pilaf de hrișcă. Elizavetei îi era încă foame. De la masa ei mai mică din colț, l-a urmărit pe nou-venit cum își mâncă supa cu lingura pe care o ținea într-o mâнă, în timp ce cu creionul din cealaltă mâнă semna hârtiile pe care cei din suita lui i le puneau în față.

Deodată am auzit pe cineva spunându-i „tovarăše Gusev”.

„Deci el trebuie să fie tata”, mi-am dat seama. M-am ridicat și mi-am croit drum printre mesele aglomerate către el.

— Tovarăše Gusev, am nevoie de ajutorul dumneavoastră, am spus.

El s-a răsucit către mine. Părea foarte obosit. Avea ochii roșii de nesomn.

Cele patru secretare ale lui Iakov Sverdlov, principalul organizator al bolșevicilor, la Institutul Smolnîi, octombrie 1917. Drabkina este a doua din dreapta.

- Vă ascult, tovarășă !
- Tovarășe Gusev, sunt fiica dumneavoastră. Dați-mi trei ruble pentru masă ! Poate că era atât de sleit, încât n-a auzit decât că-i cerusem trei ruble.
- Desigur, tovarășă, a spus, băgând mâna în buzunar și scoțând o bancnotă verde de trei ruble.

Am luat banii, i-am mulțumit și mi-am mai cumpărat o porție².

Lui Lenin îi plăcea foarte mult povestea asta. O ruga deseori pe Drabkina să i-o spună în ultimii lui ani de viață, când ea îi devenise apropiată. Istoria sa a căpătat o rezonanță legendară în cercurile de partid, ilustrând idealul bolșevic al sacrificiului personal și devotamentului altruist față de cauza revoluționară. Așa cum avea să spună Stalin, „un adevărat bolșevic n-ar trebui și n-ar putea să aibă familie, deoarece ar trebui să se dedice întru totul partidului”³.

Membrii familiei Drabkin erau un bun exemplu al acestui principiu revoluționar. Tatăl Elizavetei (pe adevăratul său nume Iakov Drabkin) se înscrisese în Partidul Social-Democrat al lui Lenin încă din 1895, ca elev de liceu. Mama ei, Feodosia, fusese un agent important („Natașa”) în perioada de ilegalitate a partidului, care, pentru a fi mai credibilă, își lua deseori copila cu ea în frecvențele călătorii pe care le făcea la Helsingfors (Helsinki) ca să cumpere muniție pentru revoluționarii din Sankt-Petersburg (dinamita și cartușele erau ascunse într-o geantă cu jucăriile Elizavetei). După eșecul Revoluției din 1905, părinții fetiței se ascunseseră pentru a scăpa de urmărirea poliției țariste. Elizaveta, în vîrstă de cinci ani, se mutase la bunicul ei din Rostov, unde rămăsese până la Revoluția din Februarie 1917, când toți revoluționarii fuseseră amnistiați de nou-instalatul guvern provizoriu*. Elizaveta și-a regăsit mama la Petrograd (cum se numea atunci

* Guvernul provizoriu fusese format de liberali și socialiști moderati pentru a conduce țara până la sfârșitul Primului Război Mondial și până la alegerea democratică a unei Adunări Constituante. Autoritatea lui politică s-a prăbușit însă curând, pe măsură ce muncitorii, țărani și soldații formației comitete revoluționare locale proprii, în particular sovieti, pornite să înfăptuiască o

RSankt-Petersburgul). Să înscriș în Partidul Bolșevic, a devenit mitralior în Gărzile Roșii, a participat la asaltul asupra Palatului de Iarnă când bolșevicii au preluat puterea pe 25 octombrie și a fost angajată ca secretară a lui Iakov Sverdlov, principal organizator al partidului. Slujba aceasta o adusea la Smolnii, unde lucra tatăl ei⁴.

Bolșevicii ajunși la putere își îndemnau membrii de rând să urmeze exemplul revoluționarilor din Rusia țaristă, care „își sacrificaseră fericirea personală și renunțaseră la familie pentru a sluji clasa muncitoare”*. Au instituit cultul „revoluționarului altruist”, instaurând o nouă moralitate, în care toate vechile comandamente erau înlocuite de unicul principiu al servirii partidului și cauzei. În viziunea lor utopică, activistul revoluționar era prototipul unui om nou – o „personalitate colectivă” care trăia doar pentru binele comun –, ce avea să populeze viitoarea societate comunistă. Mulți socialisti vedeau în crearea acestui nou tip uman scopul fundamental al revoluției. „Noua structură a vieții politice cere de la noi o nouă structură a sufletului”, scria Maxim Gorki în primăvara lui 1917⁵.

Pentru bolșevici, exprimarea deplină a „personalității colective” presupunea „sfârșmarea cochiliei pe care o reprezintă viața privată”. A permite „delimitarea dintre viața privată și cea publică”, susținea Nadejda Krupskaia, soția lui Lenin, „va duce mai devreme sau mai târziu la trădarea comunismului”⁶. În opinia bolșevicilor, „viața privată” separată de domeniul politicului era un nonsens, căci politica influența totul; nu exista nimic în aşa-numita „viață privată” a unei persoane care să nu se afle sub imperiul politicului. Universul personal trebuia, prin urmare, supus controlului și supravegherii publice. Spațiile private care nu intrau sub controlul statului erau considerate terenuri periculoase, propice activității contrarevoluționare, care trebuia demascată și stârbită.

Elizaveta și-a văzut rareori tatăl după această întâlnire. Amândoi erau absorbiți de munca revoluționară. După 1917, Elizaveta a continuat să lucreze în biroul lui Sverdlov; în timpul Războiului Civil (1918-1920) s-a înscris în Armata Roșie, mai întâi ca asistentă medicală, apoi ca mitralior, luptând împotriva Armatei Albe contrarevoluționare și a puterilor occidentale care o sprijineau în Siberia, în țările baltice și în sudul Rusiei. În campania de pe Frontul de Est împotriva Armatei Albe a amiralului Kolceak, a luptat chiar sub comanda tatălui ei, care la vremea aceea ajunsese să dețină o poziție importantă în Consiliul Militar Revoluționar, organul central de comandă al forțelor sovietice, condus de Lev Troțki. L-a auzit adesea adresându-se soldaților, dar nu i-a vorbit niciodată, pentru că, aşa cum spunea mai târziu, nu credea că bolșevicii ar trebui „să fie preocupați de chestiuni personale”. Pe tot parcursul Războiului Civil s-au întâlnit numai de două ori, la funeraliile lui Sverdlov, în martie 1919, și apoi, în același an, la o ședință la Kremlin. În anii 1920, când amândoi au făcut muncă de partid la Moscova, s-au văzut

---

revoluție socială radicală. În numele sovietelor, bolșevicii lui Lenin au acaparat puterea în octombrie 1917. Partidul lor, care număra aproximativ 350.000 de membri în ajunul insurecției, reprezenta aria revoluționară a Partidului Social-Democrat (Marxist), a cărui aripă moderată, menșevică, susținea guvernul provizoriu. În martie 1918, bolșevicii s-au rebotezat Partidul Comunist Rus.

* Existau o mulțime de exemple de acest fel, precum Aleksandr Fadeev (tatăl viitorului scriitor), care în 1905 își părăsise soția și cei trei copii pentru a se devota „cauzei poporului”, sau Liuba Radcenko, care și abandonase soțul și cele două fetițe fiindcă, aşa cum nota în jurnalul ei, „este de datoria adevăratului revoluționar să nu se lase legat cu lanțurile familiei” (RGAE, fond 9455, vol. 3, dosar 14, f. 56).

Respectiv, mai des și chiar au locuit împreună o vreme, dar n-au devenit niciodată apropiati.

Petrecuseră atât de mult timp separați unul de celălalt, încât nu mai puteau construi o relație de familie. „Tata nu mi-a vorbit niciodată despre el”, își amintea Elizaveta, „și acum îmi dau seama că am ajuns să-l cunosc abia după ce a murit [în 1933], când oamenii mi-au relatat tot felul de istorii despre el”⁷.

Războiul Civil n-a fost doar o bătălie militară împotriva Albilor, ci și un război revoluționar cu interesele private ale vechii societăți. Pentru a lupta cu Albii, bolșevicii au elaborat prima lor versiune de economie planificată (comunismul de război), care avea să devină un model pentru primul plan cincinal al lui Stalin. Au încercat să eliminate comerțul și proprietatea privată (au existat chiar planuri de a înlocui circulația banilor cu rationalizarea tuturor mărfurilor), au luat cu de-a sila grânele de la țărani pentru a hrăni trupele și populația urbană, au înrolat milioane de oameni în aşa-numitele „armate proletare”, folosite pe „frontul economic” pentru exploatarea lemnului, construirea de drumuri și repararea căilor ferate, au impus forme experimentale de muncă în colectiv și de trai în cămine și în barăci pe lângă fabrici, au declanșat un război contra religiei, persecutându-i pe preoți și pe credincioși și punând lacătul pe ușa a sute de biserici, și au înăbușit orice disidență și orice opozиie la dictatura proletariatului. Pe „frontul intern” al Războiului Civil, au dezlănțuit o campanie de teroare („Teroarea Roșie”) împotriva „burgheziei”: foști slujbași țărăni, moșieri, comercianți, culaci, mici negustori, vechea intelectualitate – oameni care, din cauza valorilor lor individualiste, riscau să devină potențiali susținători ai Albilor și ai altor „contrarevoluționari”. Această epurare violentă a societății, credeau bolșevicii, croia o scurtătură către înfăptuirea utopiei comuniste.

Până în primăvara lui 1921, politicile comunismului de război ruinaseră economia și aduseseră mare parte din țărănamea rusă în pragul foamei. Un sfert suferea deja din cauza penuriei de alimente. Pe tot teritoriul țării, țărani se revoltau împotriva guvernului bolșevic și a rechizițiilor de grâne. A izbucnit o serie de rebeliuni despre care Lenin însuși spunea că sunt „mult mai periculoase decât toți Albii la un loc”. În multe sate, puterea sovietică încetase practic să mai existe, căci țărani preluaseră controlul și opriseră livrările de cereale către orașe. Muncitorii flământzi intrau în grevă. Marinarii de la baza navală Kronstadt din apropiere de Petrograd, care în octombrie 1917 îi ajutaseră pe bolșevici să ajungă la putere, s-au întors acum împotriva lor, organizând o revoltă pe ale cărei pancarte – de inspirație anarhistă – cereau alegeri libere pentru soviete, „libertatea presei, libertatea de expresie și de adunare pentru toți cei ce muncesc”, precum și „libertatea țăranielui de a munci pământul aşa cum crede de cuviință”. Era împede că bolșevicii se confruntau cu o situație revoluționară. „Abia mai rezistăm”, recunoștea Lenin la începutul lui martie. Atacul împotriva bazei navale a fost condus de Troțki, cel care îi numise pe marinarii de la Kronstadt „mândria și bucuria Revoluției”. Forța militară și teroarea fără scrupule au fost folosite în egală măsură împotriva răscoalelor țărănești. Se estimează că, în timpul înăbușirii acestora, în jur de 100.000 de oameni au fost închiși ori deportați și 15.000 împușcați. Dar Lenin și-a dat totodată seama că, pentru a ține în frâu rebeliunea populară și a-i determina pe țărani să reia livrările de alimente către orașe, bolșevicii trebuiau să renunțe la politicile detestate ale comunismului de război și să revină la comerțul liber. După ce învinseră Armata Albă, au cedat în fața țărănimii⁸.

Noua politică economică (NEP), pe care Lenin a prezentat-o la Congresul al X-lea al partidului din martie 1921, înlocuia rechizițiile de alimente cu o taxă relativ lejeră în

Răsorât și legaliza revenirea la comerțul și manufactura private la scară mică, favorizând agricultura și producția de bunuri de consum în dauna dezvoltării industriei grele. În viziunea lui Lenin, NEP-ul era o concesie trecătoare, dar necesară, făcută țărănilor care dețineau loturi mici – și pentru care fundamentală era producția privată realizată prin munca în familie – pentru a salva Revoluția și a pune țara din nou pe picioare. Liderul sovietic considera că NEP-ul va dura „cel puțin un deceniu, după toate probabilitățile mai mult”. Reinstaurarea mecanismelor pieței a revigorat economia sovietică. Comerțul privat a reacționat rapid la deficitele cronice acumulate în anii Revoluției și ai Războiului Civil. În 1921, populația Uniunii Sovietice purta haine și încălătri ponosite, gătea în vase vechi și crăpate și bea din căni ciobite. Toată lumea avea nevoie de ceva nou. Negustorii și-au instalat dughene și tarabe, piețele de vechituri au explodat, iar țăraniii și-au adus alimentele la oraș. Autorizate de noile legi, cafenele, magazine și restaurante private, cluburi de noapte și bordeluri, spitale și clinici, case de credit și de economii, chiar și mici manufacturi au apărut ca ciupercile după ploaie. Moscova și Petrogradul, pustiite în timpul Războiului Civil, au prins dintr-odată viață, căci negustorii gălăgioși, taxiurile aglomerate și magazinele cu vitrine strălucitoare înviorau acum străzile exact cum o făcuseră înainte de 1917.

Pentru mulți bolșevici, revenirea la piața liberă a părut o trădare a Revoluției. Punerea în practică a NEP-ului a fost primită cu foarte multă suspiciune de membrii de rând ai partidului (chiar și „favoritul” lui Lenin, Nikolai Buharin, care ulterior avea să devină principalul susținător al acestei politici, a acceptat-o cu greu la început, între anii 1921 și 1923), iar Lenin a trebuit să-și folosească toată puterea de convingere și toată autoritatea pentru a forța aprobarea ei de către congres. În special printre muncitorii de la oraș domnea sentimentul că NEP-ul sacrifice interesele lor de clasă pe altarul nevoilor țărănimii, care se îmbogătea pe seama lor crescând prețurile la alimente. Ei simțeau că avântul pe care îl lua comerțul privat avea să ducă la o discrepanță tot mai mare între bogăți și săraci și la reinstituirea capitalismului. Ca atare, NEP-ul a fost supranumit „noua exploatare a proletariatului”. Mare parte din furia clasei muncitoare se îndrepta împotriva „nepmenilor”, comercianții care prosperaseră în deceniul al treilea. În imaginariul popular, modelat de propaganda și caricaturile sovietice, „nepmenii” își îmbrăcau soțile și metrezele în blanuri și diamante, umblau în limuzine luxoase de import, sforăiau la operă, cântau, beți, în restaurante și se lăudau în barurile hotelurilor, în auzul tuturor, cu averile în dolari pe care le pierduseră la nou-înființatele cazinouri și curse de cai. Pe fundalul șomajului masiv și al sărăciei urbane a anilor 1920, cheltuielile fabuloase ale acestei clase recent îmbogațite le-au provocat resentimente profunde celor care credeau că Revoluția ar fi trebuit să pună capăt inegalităților.

Pe „frontul intern”, NEP-ul a reactivat vestigiile „culturii burgheze” pe care comunismul promisese să le elimine, dar fără de care încă nu se putea descurca. A făcut pace cu vechea clasă de mijloc și cu intelectualii, ale căror cunoștințe erau necesare economiei sovietice. Între 1924 și 1928 s-a produs de asemenea o relaxare a politicilor belicoase împotriva religiei: bisericile n-au mai fost închise și nici clericii persecuati în ritmul de până atunci (și de după aceea); cu toate că propaganda contra Bisericii a continuat neobosită, oamenii au putut să-și urmeze credința aproape aşa cum o făcuseră întotdeauna. În fine, NEP-ul a îngăduit din nou vechile obiceiuri domestice și tradiții de familie, sursă de reală îngrijorare pentru mulți bolșevici care se temeau că deprinderile și mentalitățile „micii burghezii” ruse – milioanele de mici producători și comercianți al căror

Respect pentru autoritatea învățătoare
număr a crescut în perioada NEP-ului – aveau să le dea înapoi și chiar să le submineze campania revoluționară. „În robind mintile a milioane de muncitori”, declară Stalin în 1924, „purtările și obiceiurile pe care le-am moștenit de la vechea societate sunt cel mai periculos dușman al socialismului”⁹.

Bolșevicii își imaginau construirea utopiei lor comuniste ca pe o luptă permanentă cu obiceiurile și deprinderile. După încheierea Războiului Civil, s-au pregătit pentru o nouă bătălie, mai îndelungată, pe „frontul intern”: un război revoluționar menit să scoată la lumină personalitatea comunistă prin eradicarea comportamentelor individualiste („burgheze”) și deviante (prostituție, alcoolism, huliganism, religie) moștenite de la vechea societate. Majoritatea bolșevicilor erau convinși că bătălia pentru transformarea naturii umane avea să dureze zeci de ani. Divergențele priveau numai momentul în care ea trebuia inițiată. Marx își învățase discipolii că schimbările în conștiința maselor depindeau de modificările esenței materiale, iar Lenin, introducând NEP-ul, afirmase că, până când vor fi create condițiile materiale ale unei societăți comuniste – proces care urma să dureze o întreagă epocă istorică –, nu avea nici un sens să impui un sistem moral comunist în viața privată. Dar cei mai mulți bolșevici nu se împăcau cu faptul că NEP-ul însemna o retragere din sfera privată. Dimpotrivă, după cum erau tot mai mult înclinați să creadă, implicarea activă era esențială în fiecare moment și pe fiecare câmp de bătălie al vieții de zi cu zi – în familie, acasă și în universul interior al individului, acolo unde persistența vechilor mentalități reprezenta o amenințare majoră la adresa scopurilor ideologice fundamentale ale partidului. Iar pentru că instinctul individualist al maselor „mic-burgheze” se întărea în cultura NEP-ului sub ochii lor, își intensificau eforturile. După cum scria Anatoli Lunacearski în 1927: „Așa-numita sferă a vieții private nu are voie să ne scape, fiindcă exact aici trebuie atins scopul final al revoluției”¹⁰.

Familia a fost primul teren pe care bolșevicii au declanșat lupta. În anii 1920, ideea că „familia burgheză” este dăunătoare din punct de vedere social a fost pentru ei o adevarată dogmă: orientată spre interior și conservatoare, ea reprezenta o citadelă a religiei, a superstițiilor, a ignoranței și prejudecăților, alimenta egoismul și lăcomia pentru bunuri materiale și opriția femeile și copiii. Bolșevicii se așteptau ca familia să dispară pe măsură ce Rusia sovietică avansa către un sistem complet socialist, în care statul își asuma îndeplinirea funcțiilor casnice de bază, oferind creșe, spălătorii și cantine în centre publice și blocuri de apartamente. Eliberate de munca de acasă, femeile ar fi fost libere și puteau fi incluse în forța de muncă la egalitate cu bărbații. Mariajul patriarhal, cu morala lui sexuală aferentă, urma să moară – fiind înlocuit, credeau radicalii, de „uniuni libere întemeiate pe iubire”.

În ochii bolșevicilor, familia era principalul obstacol în calea socializării copiilor. „Iubind un copil, familia îl transformă într-o ființă egoistă, încurajându-l să se creadă centrul universului”, scria Zlata Lilina, teoretician sovietic al pedagogiei¹¹. Gânditorii bolșevici socoteau necesar să înlocuiască această „iubire egoistă” cu „iubirea ratională” a „familiei sociale” mai largi. *Abecedarul comunismului* (1919) prefigura o societate în care părinții nu mai foloseau cuvântul „al meu / a mea” despre copiii lor, ci aveau grija de toți copiii comunității din care făceau parte. Părerile erau însă împărțite în privința duratei unei asemenea schimbări. Radicalii susțineau că partidul trebuia să ia măsuri imediate pentru subminarea familiei, dar majoritatea era de acord cu Buharin și teoreticienii NEP-ului că, într-o țară rurală cum era Rusia sovietică, familia avea să rămână

Respect pentru oameni și cărti

o vreme unitatea fundamentală de producție și consum și că avea să se erodeze treptat, pe măsură ce țara se va transforma într-o societate socialistă urbană.

Între timp, bolșevicii au adoptat diverse strategii – precum modificarea spațiului domestic – menite să accelereze dezintegrarea familiei. Pentru a face față deficitului de locuințe din orașele suprapopulate, au silit familiile bogate să-și împartă apartamentele cu sărăcimea urbană – politică cunoscută sub numele de „concentrare” (*uplotnenie*). În deceniul al treilea, cel mai răspândit tip de apartament la comun (*kommunalka*) era cel în care proprietarii inițiali ocupau camerele principale de pe latura „din față” casei, în timp ce camerele din spate erau alocate altor familii. La vremea aceea, foștii proprietari puteau încă să-și aleagă colocatarii dacă îndeplineau „norma sanitată” (cota de spațiu locativ *per capita*, care a scăzut de la 13,5 metri pătrați în 1926 la numai 9 metri pătrați în 1931). Multe familii și-au adus în casă servitori sau cunoștințe, pentru ca spațiul locativ suplimentar să nu le fie repartizat unor străini. Această politică avea un puternic substrat ideologic, nefiind numai un atac la adresa celor privilegiați – cum era prezentată în propaganda noului regim („Război palatelor!”) –, ci și parte a cruciadei organizate pentru făurirea unui mod de trai colectiv. Obligându-i pe oameni să împartă un apartament, bolșevicii credeau că îi puteau face mai comuniști în modul lor fundamental de a gândi și de a se comporta. Spațiul și proprietatea privată urmău să dispară, familia individuală („burgheză”) să fie înlocuită de fraternitatea și organizarea comunistă, iar viața persoanei să se integreze în cea a comunității. De la mijlocul anilor 1920, această idee de schimbare a inspirat tipuri noi de locuințe. Arhitecții sovietici radicali, precum constructivistii din Uniunea Arhitecților Contemporani, au propus eliminarea totală a spațiului privat prin construirea de „case comunale” (*doma komunî*) unde locatarii urmău să împartă toate posesiunile, chiar și hainele sau lenjeria de corp, sarcinile domestice precum gătitul și îngrijirea copiilor ar fi fost atribuite unor echipe, prin rotație, și toată lumea, împărțită după sex, urma să doarmă într-un singur dormitor mare, cu câteva camere separate rezervate pentru întreținerea relațiilor sexuale. Nu au fost construite decât foarte puține asemenea case, deși ele au dominat imaginea utopică și universul unor români futuristi precum *Noi* (1920) de Evgheni Zamiatin. Majoritatea proiectelor care s-au materializat, precum clădirea Narkomfin (Comisariatul pentru Finanțe) din Moscova (1930), conceput de constructivistul Moisei Ghinzburg, au abandonat extremele modelului locuinței collective și au inclus atât spații locative private, cât și aripi pentru spălătorii, camere de baie, sufragerii și bucătării comune, grădinițe și școli. Și totuși, scopul a rămas manipularea arhitecturii într-un fel care să-i insuflé individului dorința de a renunța la formele private („burgheze”) de viață casnică și de a adopta un mod de trai colectiv¹².

Bolșevicii au intervenit în viața domestică și într-un mod mai direct. Noul Cod al Căsătoriei și Familiei (1918) stabilea un cadru legislativ menit să faciliteze indubitatibil dispariția familiei tradiționale. Elimina amestecul Bisericii în cununie și divorț, transformându-le pe amândouă în simple procese de înregistrare de către stat. Acorda mariajelor *de facto* (cuplurilor care trăiau în concubinaj) același drepturi legale ca și căsniciilor încheiate după lege. Dintr-un lux pe care și-l permiteau numai cei bogăți, divorțul a devenit o acțiune lesnicioasă și accesibilă oricui. Rezultatul a fost o creștere uriașă a numărului căsniciilor întâmplătoare și cea mai mare rată a divorțurilor din lume – de trei ori mai mare, în 1926, decât în Franța sau Germania și de 26 de ori mai mare decât în Anglia –, întrucât prăbușirea ordinii creștin-patriarhale și haosul anilor revoluționari au liberalizat moravurile sexuale și legăturile de familie și din interiorul comunităților¹³.

În primii ani ai puterii sovietice, familiile destrămate erau un fenomen atât de des întâlnit printre activiști, încât reprezenta aproape un pericol la locul de muncă. Relațiile întâmplătoare fuseseră practic regula în cercurile bolșevice în timpul Războiului Civil, când orice membru de partid putea fi trimis de la o oră la alta în cine știe ce sector îndepărtat al frontului. O asemenea atitudine relaxată a rămas larg răspândită pe tot parcursul deceniului al treilea, căci activiștii de partid și tinerii lor urmași din Comsomol (Uniunea Tineretului Comunist) erau instruiți să pună devotamentul față de proletariat mai presus de dragostea romantică sau de familie. Promiscuitatea sexuală era mai pronunțată în rândurile tineretului partinic decât printre tinerii sovietici în general. Mulți bolșevici considerau libertinajul sexual o formă de eliberare de convențiile moralei burgheze și un semn al „modernității sovietice”. Unii promovau chiar promiscuitatea ca mijloc de a împiedica formarea unor relații de cuplu care i-ar fi separat pe îndrăgoșați de colectiv și le-ar fi diminuat loialitatea față de partid¹⁴.

De obicei, bolșevicii nu erau soți și tați buni, pentru că solicitările partidului îi țineau departe de casă. „Noi, comuniștii, nu ne cunoaștem propriile familiilor”, remarcă un bolșevic moscovit. „Plecăm devreme și ne întoarcem târziu. Arareori ne vedem nevestele și aproape niciodată copiii.” Congresele partidului, la care chestiunea a fost discutată pe tot parcursul anilor 1920, recunoșteau că probabilitatea de a-și abandona soțile și familiile era mult mai mare în cazul bolșevicilor decât al celor care nu erau membri de partid și că lucrul acesta avea în bună măsură de-a face cu primatul loialității față de partid asupra fidelității sexuale. Dar problema soților și mamelor absente era cel puțin la fel de acută în cercurile de partid cum era, la drept vorbind, în cercurile mai largi ale intelectualității sovietice, unde majoritatea femeilor activau în sfera publică¹⁵.

Troțki afirma că eșecul familial era mai răspândit în rândurile bolșevicilor pentru că ei erau „cei mai expuși la influența noilor condiții”. Ca inițiatore a unui mod de viață modern, scrisă el în 1923, „avangarda comunistă trece pur și simplu mai devreme și mai violent prin ceea ce este inevitabil” pentru întreaga populație¹⁶. Numeroase cupluri de membri de partid încercau în mod cert sentimentul de pionierat al celor care întemeiază un nou tip de familie, în care ambii părinți sunt liberi să desfășoare activități publice, deși asta însemenă să piardă legătura intimă cu copiii lor.

Anna Karpițkaia și soțul ei, Piotr Nizovțev, erau activiști de marcă în organizația de partid din Leningrad (cum a fost botezat Petrogradul după moartea lui Lenin). Locuiau într-un apartament privat lângă Institutul Smolnii, împreună cu cei trei copii ai lor, între care și Marksena*, fiica Annei din prima căsătorie, născută în 1923. Marksena își vedea rareori părinții, care plecau la muncă înainte ca ea să se trezească dimineața și se întorceau acasă foarte târziu noaptea. „Simteam lipsa grijii materne”, își amintește Marksena, „și eram totdeauna geloasă pe copiii ale căror mame nu lucrau”. În absența părinților, copiii rămâneau în grija a două servitoare, menajera și bucătăreasa, amândouă tăărânci sosite recent de la sat. Cu toate acestea, încă de la vîrstă de patru ani, Marksena, fiind sora cea mai mare, avea „autoritate și responsabilitate completă în gospodărie”. Bucătăreasa o întreba ce să pregătească pentru cină și îi cerea bani pentru mâncarea pe

* După Marx și Engels; unul dintre numeroasele prenume sovietice create după 1917 în onoarea Revoluției bolșevice. Alte nume „sovietice” frecvent întâlnite erau Vladlen (Vladimir Lenin), Enghelina, Ninel, Marlen (de la Marx și Lenin) și Melor (de la Marx, Engels, Lenin și Revoluția din Octombrie).

Respect pentru oameni și cărti care o cumpăra de la un magazin special, rezervat oficialilor de partid. Marksena îi raporta mamei sale dacă servitoarele încălcă regulile casei „sau dacă făceau ceva ce mie nu mi se părea în regulă”, dar mai adesea, își amintește ea, „le mustram eu însămi dacă făceau ceva ce nu-mi plăcea”. Copila se simțea răspunzătoare – își dădea seama că mamei ei îi convinea să-l lase „șefă” acasă – și accepta starea de lucruri ca pe ceva de la sine înțeles: „Mama spunea limpede că ceea ce se petrece acasă nu e treaba ei, iar eu nu i-am pus niciodată cuvintele la îndoială”.

Crescută în spiritul valorilor noii societăți, Marksena a fost un copil al Revoluției, privit de părinți ca „un mic tovarăș”. Nu avea jucării și nici vreun spațiu al ei în care să se poată juca liniștită. „Părinții mă trătau ca pe o egală și-mi vorbeau ca unui adult”, își amintește ea. „De la o vîrstă timpurie am fost învățată să fiu independentă și să mă ocup singură de toate”. În prima zi de școală, la numai șapte ani, mama ei a dus-o pe jos până acolo și i-a spus să țină minte drumul – o rută încălcită de aproape trei kilometri – ca să se poată întoarce singură acasă după-amiază. „Din ziua aceea, am mers întotdeauna pe jos la școală”, povestește Marksena. „Nici măcar nu mi-a trecut prin cap că ar fi putut să mă însoțească vreodată cineva.” Își cumpăra singură toate cărțile și rechizitele de la un magazin din centrul orașului, până la care avea cam o oră de mers. De la opt ani a început să meargă la teatru tot de una singură, folosind permisul special al părinților ei, cu care se putea așeza într-una din lojile de pe laturile sălii. „Nimeni nu-mi spunea vreodată ce să fac”, își amintește Marksena. „M-am crescut de capul meu.”

Părinții erau personaje abia schițate în viața ei. Chiar și în concediu pleau în vreo stațiune pentru oficialii de partid din Crimeea, lăsându-i pe copii la Leningrad. Tot ei le impuneau, pe de altă parte, propriile opțiuni ideologice, care Marksenei – după cum își amintește azi – i se păreau agasante. Mama o certa dacă ctea Pușkin sau Tolstoi în locul cărților didactice pentru copii preferate de partid, precum volumul de aventuri științifice *Tara lui Sannikov* (1926) de Vladimir Obrusev sau *Republica Škid* (1927) de Grigori Belîh și Aleksei Pantelev, despre niște copii orfani trimiși la școală la Leningrad – cărți pe care Anna le aducea acasă și pe care Marksena le ctea cu conștiinciozitate, dar care rămâneau apoi uitate într-un dulap. Mama nu-i dădea voie Marksenei să aducă acasă prietene de la școală, pentru că, spunea ea, era mai bine ca alți copii să nu vadă cât de confortabil – chiar dacă modest și spartan – trăiau conducătorii de partid în comparație cu familiile lor. Marksena era foarte rar lăudată sau complimentată de părinții ei și aproape niciodată sărutată sau luată în brațe. Singura care-i oferea afecțiune era bunica, și tot ea o îngrijea când era bolnavă. „Îmi plăcea să merg acasă la bunica”, relatează Marksena. „Îmi dădea foarte multă atenție. Mă învăța să cos, să fac coliere de mărgele. Avea jucării pentru mine și mi-a cumpărat chiar o bucătăria de lemn, pe care a pus-o într-un colț al dormitorului ei și unde îmi plăcea să mă joc.”¹⁷

Mulți copii născuți după 1917 în familii formate din membri de partid vorbesc despre lipsa afecțiunii părintești. În această privință, modul cum își creștea urmașii elita sovietică nu diferea foarte mult de obiceiurile aristocraților ruși din secolul al XIX-lea, care se interesau prea puțin de activitățile copiilor, lăsați, încă de la vîrste fragede, în seama doicilor, a cameristelor și a altor servitori ai casei¹⁸.

Anghelina Evseeva s-a născut în 1922 într-o familie de bolșevici. Părinții ei se cunoscuseră în timp ce luptau în Armata Roșie în Războiul Civil. Întors la Petrograd în 1920, tatăl Anghelinei a ajuns să comande una dintre diviziile care au înăbușit revolta marinarilor din Kronstadt. În 1925 s-a înscris la Academia Medicală Militară, unde își

Respect pentru oameni și cărti

petrețea serile studiind. Mama ei era funcționar de rang înalt în Comisariatul pentru Comerț. La scurt timp după nașterea Anghelinei, a început să frecventeze cursurile Institutului de Comerț Exterior, pentru care studia tot seara. Anghelina își amintește de copilăria petrecută în cea mai mare parte în grija servitoarei :

Mama mă iubea, era răbdătoare și grijulie, dar nu afectuoasă, nu mă răsfăța niciodată și nici nu venea să se joace cu mine. Se aștepta să mă port ca un adult și mă trata ca atare [...] Tata era cu totul absorbit de munca lui, simteam că-l încirc. Probabil am fost o pacoste pentru părinții mei. Nu-mi plăcea să stau acasă. Am crescut în curte și pe stradă și eram un copil neascultător. Când aveam opt ani, tata a adus dintr-o delegație la Moscova un acvariul. Pentru că nu mă lăsa să merg afară să mă joc, am răsturnat acvariul și toți peștii s-au împrăștiat pe jos. El m-a bătut cu furtunul, și atunci i-am strigat: „Nu ești tatăl meu, ești o mamă vitregă, o mașteră !”¹⁹

Maria Budkevici s-a născut în 1923 la Moscova, în familia unui funcționar de partid de la Enciclopedia Militară, principala editură a forțelor armate sovietice. Tatăl ei locuia într-un alt apartament decât restul familiei, nu pentru că s-ar fi despărțit de mama Mariei, cercetător al istoriei partidului din perioada Războiului Civil, ci pentru că-i era mai comod, pentru munca lui, să locuiască singur. Maria îl vedea atât de rar, încât, la vîrsta de cinci sau șase ani, a început să pună la îndoială faptul că avea un tată. „Nu înțelegeam ce e un tată”, susține ea. „Ştiam că alte fete aveau pe cineva pe care-l numeau «tată», dar eu abia dacă-l vedeam pe al meu. Apărea uneori pe neașteptate, pentru câte-o zi, din vreo călătorie peste hotare. Atunci era mare sărbătoare, erau cadouri pentru toată lumea, după care dispărea din nou.”²⁰

Părinții Elenei Bonner erau activiști de partid din Leningrad. Lucrau de dimineață devreme până seara târziu și își vedea arareori copiii, lăsați în grija bunicii. Elena tânjea după afecțiunea mamei. Era „un copil intenționat plângăcios” și deseori se prefăcea bolnavă ca să-și silească mama să stea acasă. Îi invidia pe alți copii ale căror mame nu lucrau și care, prin comparație, păreau „întotdeauna foarte veseli”. Chiar și când erau acasă, părinții ei erau atât de preoccupați de munca de partid, încât le acordau prea puțină atenție copiilor. De când avea nouă sau zece ani, Elena își amintește că „părinții mei își petreceau serile și nopțile compunând broșuri care, spuneau ei, priveau «probleme ale construcției de partid». Multă vreme am crezut că partidul construia case”²¹.

Familia Bonner locuia într-un fel de pensiune pentru funcționarii de partid care se înfîințase în fostul Hotel Astoria din Leningrad. Tot ce se găsea în camerele săracăcios mobilate era subordonat muncii. Până în anii 1930, când Stalin a început să-și răsplătească activiștii loiali cu apartamente și bunuri de consum de lux, majoritatea membrilor de partid trăiau în locuințe dotate minimalist. Chiar și oficialii de la vîrf duceau o viață modestă. Familia lui Nikolai Semaško, comisarul pentru Sănătate din perioada 1923-1930, locuia într-un apartament mic și nepretențios mobilat în clădirea Narkomfin din Moscova. „N-au fost niciodată interesați de vreun fel de bît [confort burghez] sau de decorarea casei”, povestește o vecină²².

Idealiștii bolșevici din anii 1920 au avut un cult pentru modul de viață spartan. Moșteniseră o vână puternică de ascetism din perioada ilegalismului revoluționar, care a fost, în primii ani ai regimului sovietic, sursa valorilor și a principiilor lor. Refuzul posesiunilor materiale era fundamental în cultura și ideologia intelectualității ruse